

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАРУДЫ КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУ

5 - дәріс

Қазақстан Республикасының жерлерін ұтымды
пайдаланудың қазіргі заманғы критерийлері

г.ғ.д., профессор Аскарова М. А.

Мақсаты:

Қазақстанда жер ресурстарын тиімді пайдаланудың заманауи қағидаттары мен критерийлерін талдау, олардың тұрақты дамуға әсерін анықтау.

Жоспары:

1. Ұтымды пайдалану ұғымы және мақсаттары
2. Табиғи-биологиялық, әлеуметтік-экономикалық және технологиялық аспектілер
3. Сандық және сапалық критерийлер
4. Топырақ құнарлылығын сақтау шаралары
5. Жер мониторингі және бағалау әдістері

Ауыл шаруашылығының рөлі:

Ауыл шаруашылығы — елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және халықты жұмыспен қамтуда маңызды рөл атқарады.

Бұл сала елдің жалпы ішкі өнімінің 5,4%-ын құрайды және ауылдық аймақтардың негізгі табыс көзі болып саналады.

Қазақстан аумағының 70%-дан астамы ауыл шаруашылығына пайдаланылады.

Негізгі бағыттары — өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы.

Негізгі салалар:

 Өсімдік шаруашылығы — дәнді, майлы дақылдар, көкөністер мен жемістер өндіру.

 Балық шаруашылығы және аквакультура — негізінен батыс және оңтүстік өңірлерде дамып келеді.

 Ауыл шаруашылық қызметтері — механизация, тасымалдау және қайта өңдеу жұмыстары.

 Мал шаруашылығы — етті және сүтті бағыттар, құс, қой және жылқы өсіру.

Дәнді дақылдардың өнімділігі:

Қазақстан әлемде бидай өндіру бойынша жетекші орындардың бірін алады.

2024 жылы дәнді дақылдардың өнімділігі 16,1 ц/га жетіп, 2023 жылғы деңгеймен (10 ц/га) салыстырғанда айтарлықтай артты.

Бұл өсім жаңа технологиялардың енгізілуімен және агротехникалық жағдайлардың жақсаруымен түсіндіріледі.

Негізгі өңірлер — Қостанай, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстары.

Басқа дақылдардың өнімділігі:

- Майлы дақылдар — 10,9 ц/га, күнбағыс — 15 ц/га.
- Арпа — 16,8 ц/га (2023 жылы — 10,8 ц/га).
- Көкөніс және бақша дақылдары — 272,5 ц/га (+4,6%).
- Қызылша — өсім 33,9%-ды құрады.

Климат пен топырақтың құнарлылығы арқасында елдің оңтүстік аймақтары көкөніс пен жеміс өнімдерінің негізгі бөлігін өндіреді.

Азық-түлікке тәуелділік:

Пайдалануға қолайлы егістік жерлердің көптігіне қарамастан, Қазақстан азық-түлік импортына тәуелді ел болып отыр.

Импортталатын өнімдер: қант, балық, ірімшік, ет өнімдері.

Мұның басты себебі — қайта өңдеу зауыттарының және сақтау технологияларының жетіспеушілігі.

Сонымен қатар, Қазақстан тұрақты түрде экспорттайды: астық, ұн, өсімдік майы және ет өнімдері.

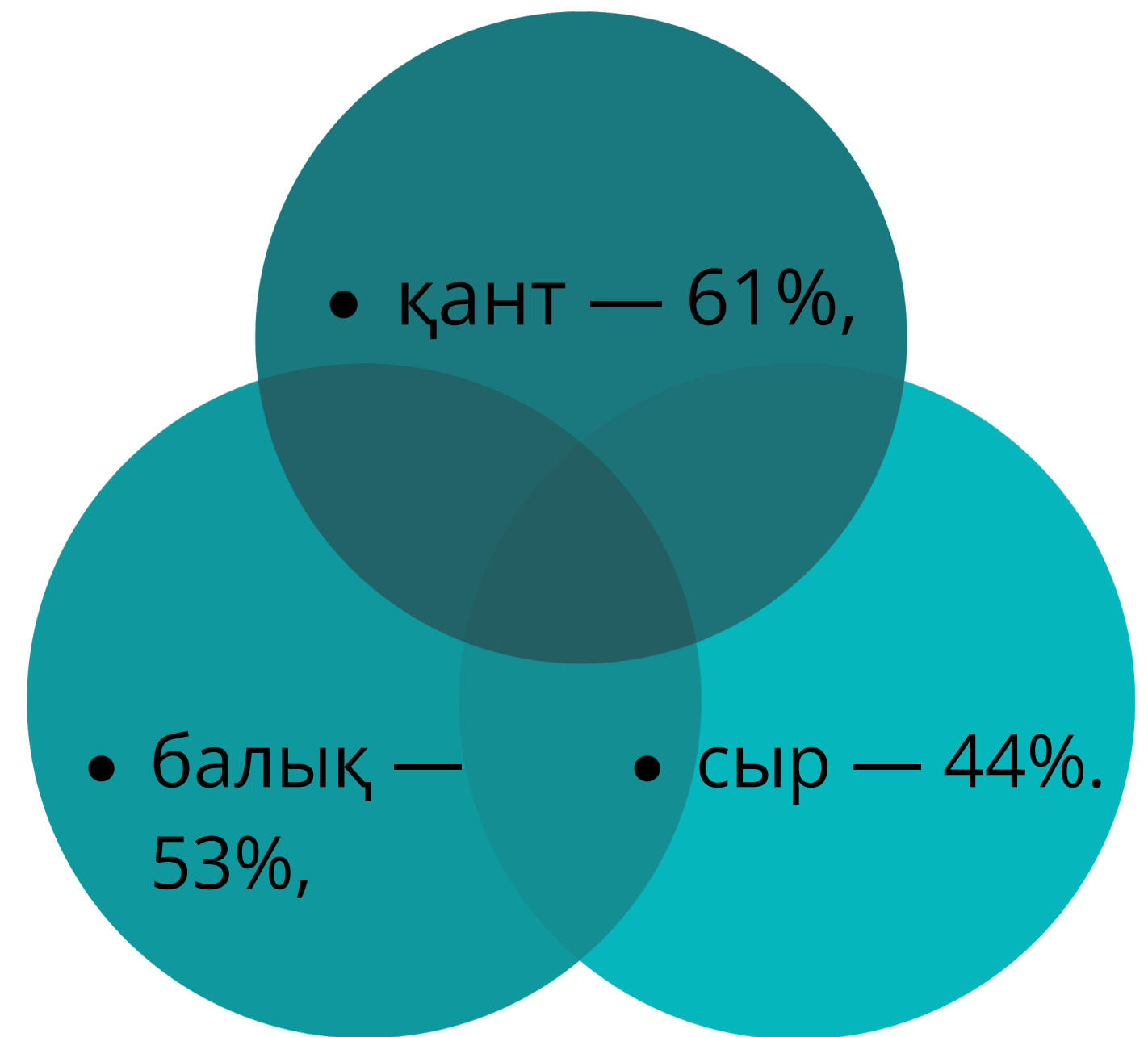

Өнім импорты

2022 жылы азық-түлік импортының көлемі 4,8 млрд АҚШ долларын құрады.

Негізгі серіктестер: Ресей, Беларусь, Қытай, Бразилия және Өзбекстан.

Азық-түлікке тәуелділікті азайту мақсатында отандық өндірісті дамыту бағдарламалары енгізілуде.

Импортқа тәуелділік

Экспорт

Азық-түлік экспорты (2022 жыл):

2022 жылы Қазақстанның азық-түлік экспорты 2,6 млрд АҚШ долларын құрап, жалпы көлемі 5,2 млн тонна өнімге жетті.

Негізінен экспортталатын тауарлар: астық, ұн, ет және өсімдік майы.

Басты импорттаушы елдер — Өзбекстан, Ауғанстан, Ресей, Қытай және Қырғызстан.

Қазақстан әлемде бидай мен ұн экспорттауда жетекші орындардың бірі болып табылады.

Елдің өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі:

- Нан мен ұн — 94–98% ішкі өндіріс есебінен.
- Сүт — 94,9%,
- Өсімдік майы — 81,3%.

Импорт негізінен қант, күріш және балыққа қатысты. Ел ішінде сүт пен ет өнімдерін қайта өңдеуді арттыру бағытында жұмыстар жүргізілуде.

Негізгі егіс алқаптары

Дәнді және дәнді-бұршақты
дақылдар — 15,6 млн га

Майлы дақылдар — 3,3
млн га

Картоп — 197,5 мың га

Қант қызылшасы — 19 мың га.

Барлығы 17 млн тонна астық жиналды, оның ішінде 10 млн тоннасы — бидай.

Өсімдік шаруашылығы өнімі экспорты (2023 жыл):

2023 жылы өсімдік шаруашылығы өнімдерінің экспорты 4,48 млрд АҚШ долларын құрады.

30 тауар түрі бойынша өсім байқалды: ұн, жармалар, күнбағыс майы.

Күріш пен зығыр бойынша азаю — қолайсыз ауа райына байланысты.

Болашақта тек шикізатты емес, қайта өңделген өнімдерді экспорттау жоспарлануда.

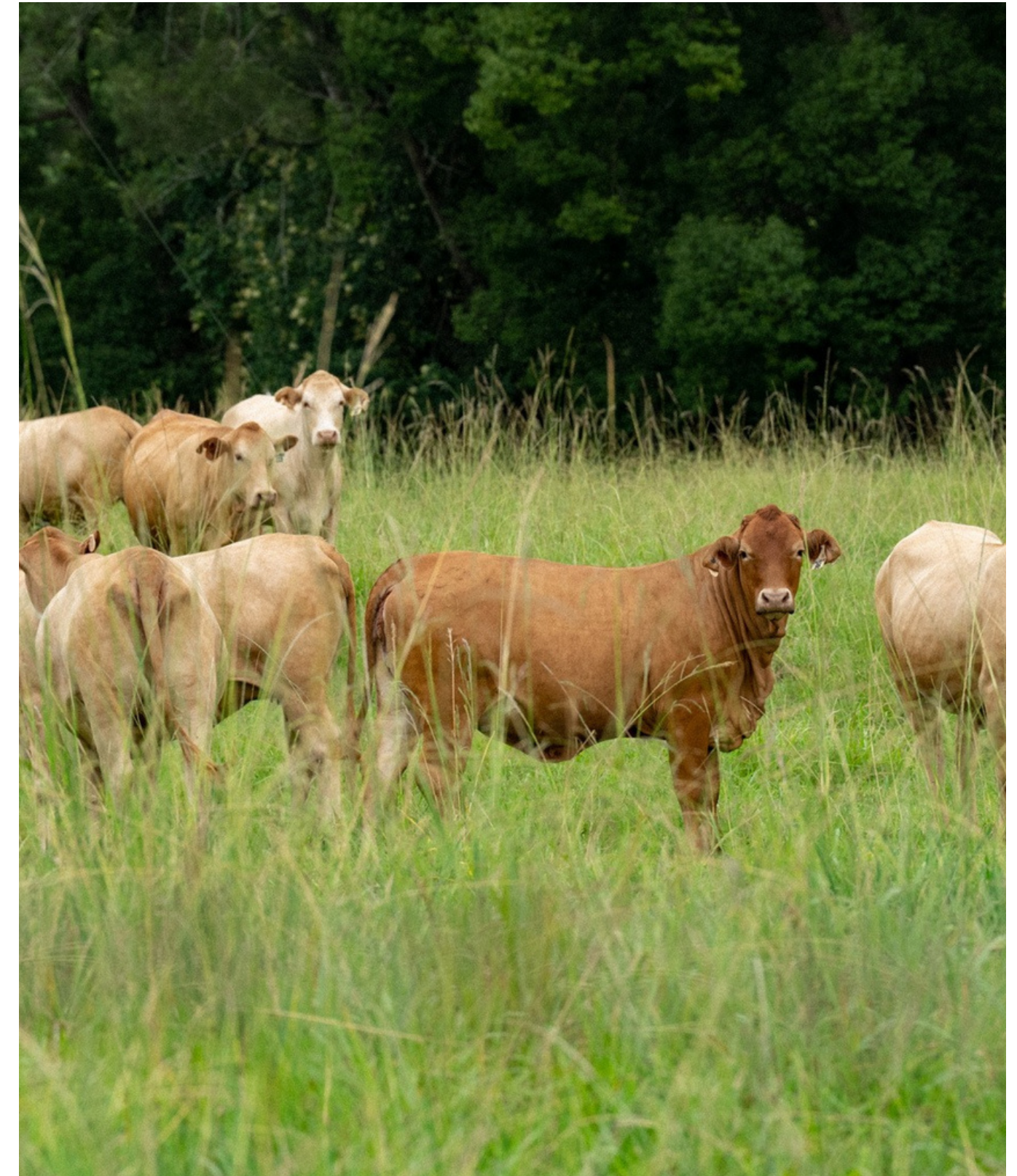
Қазақстанның мал шаруашылығы:

Пайдаланылатын жайылым көлемі — 180 млн га.

Мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының негізгі салаларының бірі.

Басты бағыттар: етті және сүтті ірі қара өсіру, қой шаруашылығы, жылқы және құс өсіру.

Сала елдің азық-түлік және экспорттық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Өндірістік көрсеткіштер:

Мал басы:

- Ірі қара — 7,9 млн бас
- Қой мен ешкі — 20 млн бас
- Жылқы — 3,1 млн бас
- Құс — 43,3 млн бас
-

Өндіріс көлемі:

- Сиыр еті — 533,5 мың тонна
- Қой еті — 158 мың тонна
- Сүт — 6,55 мың тонна

Көрсеткіштер жыл сайын өсіп келеді, бұл мемлекеттік қолдау бағдарламаларының нәтижесі.

Мал шаруашылығындағы проблемалары:

- Жануарлардың өнімділігінің төмендігі;
- Өнімді қайта өңдеудің жеткіліксіздігі;
- Ветеринарлық қызмет пен инфрақұрылымның әлсіз дамуы;
- Жем-шөп базасы мен заманауи технологиялардың жетіспеушілігі.

Шешу жолдары:

Субсидиялау, асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту және фермерлерді оқыту.

Тыңайтқыштарды қолдану:

Қазақстанда тыңайтқыштар шамамен 1 гектарға 4 кг мөлшерінде қолданылады, ал әлемдік орташа деңгей — 141 кг/га. Жылдық қажеттілік — шамамен 1 млн тонна белсенді зат. Көбінесе азотты және фосфорлы тыңайтқыштар пайдаланылады, калийлі тыңайтқыштар өте сирек қолданылады.

Пестицидтер мен биологиялық қорғау:

Пестицидтердің 80%-ын гербицидтер мен десиканттар құрайды.

Биологиялық қорғау әдістері дамып келе жатыр, бірақ олардың жоғары бағасына байланысты оларды негізінен ірі шаруашылықтар пайдаланады.

«Жасыл» егіншілікке көшу үшін химиялық және биологиялық қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажет.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы табиғи және экономикалық әлеуеті жоғары сала. Ол елді азық-түлікпен қамтамасыз етеді, жұмыс орындарын ашады және ауылдық өңірлердің дамуын қолдайды.

Алайда, негізгі мәселелер әлі де бар:

- өнімділіктің төмендігі,
- импортқа тәуелділік,
- технологиялардың жетіспеушілігі.

Болашақтағы даму бағыттары:

- агротехнологиялар мен мелиорация жүйесін жетілдіру;
- инновациялар мен цифрландыруды енгізу;
- ел ішінде қайта өңдеуді көбейту;
- фермерлерді қолдау және дайын өнім экспортын арттыру.

«Жасыл» және органикалық егіншілікті дамыту, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және агросектордың өнімділігін арттыру — 2030 жылға дейінгі Қазақстанның стратегиялық мақсаты болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Жерді ұтымды пайдалану ұғымының мәні неде және ол қандай салаларды қамтиды?
2. Ұтымды пайдаланудың табиғи-биологиялық, әлеуметтік-экономикалық және технологиялық аспектілерінің айырмашылығы қандай?
3. Сандық және сапалық критерийлердің айырмашылығын мысалмен түсіндіріңіз.
4. Ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалану үшін қандай шаралар қолданылады?
5. Топырақ құнарлылығын сақтау мақсатында қандай агрохимиялық зерттеулер жүргізіледі?

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. — Астана: Әділет, 2021.
2. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі. Қазақстанның жер ресурстарын басқару және мониторинг жүйесі туралы есеп. — Астана, 2022.
3. Бахрах, Д.М. Жер ресурстарын ұтымды пайдалану негіздері. — Мәскеу: Экономика, 2019.
4. FAO. Орталық Азиядағы жер ресурстарын ұтымды пайдалану және топырақ құнарлылығын сақтау. — Рим, 2020.
5. UNEP. Қазақстандағы жер деградациясы және тұрақты ауыл шаруашылығы. — Найроби: БҰҰ Қоршаған орта бағдарламасы, 2022.